

ADATOK ÉS ADALÉKOK

NÉMETH G. BÉLA

A KOSZORÚ

(Az irodalmi ellenzék egyik folyóiratáról.)

Irodalomtörténetünk egyik legkevésbé ismert és szinte teljesen föltáratlan szakasza az Arany öregségétől Adyig terjedő időszak. A nagyokról — Mikszáthról, Vajdáról, Reviczkyről, sőt még Komjáthyról, Tolnairól, elvértve Peteleiről is — jelent meg egy-egy cikk, tanulmány, a korszak irodalmi élete, írói közléte azonban majd egészében ismeretlenségbe süllyedt. E korszak irányainak, írói csoportosulásainak, törekvéseinek és kísérleteinek: irodalmi életének feltárásához, megismeréséhez és feldolgozásához alkalmas módszernek látszott ez időszak irodalmi lapjainak feldolgozása. A következő dolgozat ennek a munkának egy része. Elsőnek ebben a munkában a Petőfi-Társaság lapját, a Koszorút dolgoztuk fel, mert helyzeténél fogva melegágya, gyűjtőmedencéje, fókusza lehetett, vagy lehetett volna a hivatalos irodalommal szembenálló irányoknak. Az azonban, természetesen, semmiképpen sem lehet igénye és feladata ennek a dolgozatnak, hogy a Koszorúban szereplő egyes írók egész működéséről adjon képet és mondjon ítéletet, célja mindössze a lap minél teljesebb bemutatása.

1

1879 január 1-én Koszorú címmel a Petőfi Társaság kiadásában új, nagynyolcadrét alakú folyóirat indult meg.¹ A címet több régi magyar szépirodalmi lap viselte, legutoljára Arany János magasszínvonalú lapja a hatvanas években. A címválasztásra sem a szerkesztői programban, sem egyebütt a lapban nem találunk magyarázatot, utalást.

Az első szám borítólapján Szana Tamás aláírásával meglehetősen sovány, színtelen, jellegtelen, általánosságokban maradó program olvasható, mely inkább előfizetési felhívás, semmint szerkesztői program. Szól arról a nemzetmentő küzdelemről, melyet az irodalom Bach kormányzása idején vívott. »Ne adja az Ég, hogy még oly sötét napok virradjanak ránk, mikor e küzdelem újra szükségessé válhat még«, — mondja e küzdelemre visszatekintve, majd a következőkben határozza meg az új lap célját és jellegét: »... Társaságunk fél, hogy nemzeti sajtáságainkból kivetkőzve a hazafiság nálunk csak pusztá szóvá, üres fogalomná változik«. Ez ellen a jelenség ellen kíván küzdeni a Koszorú, e »tisztán szépirodalmi tartalmú havi folyóirat«. De sem a Társaságtól féltett hazafiság, nemzeti gondolat tartalmát, sem annak veszélyeztetőit nem határozza meg közelebbről. Hasonló hangú, hasonló tartalmú felhívást bőven olvashatunk e korban, bármilyen »egylet«, részvénytársaság alakulásáról, új lap megjelenéséről lett légyen is szó. Ehhez a beköszöntőhöz csatlakozik a kiadónak, Rautmann Frigyesnek a következőkben összegeződő, elsősorban nőolvasókra számító felhívása: A lapot »oly kiállításban kívánom nyújtani, hogy a legnevesebb külföldi folyóiratokkal versenyhezessen s minden olvasóasztal méltó díszét képezze«.

Ezekben az években az ország legtekintélyesebb, hivatalosan is támogatott, reprezentatív szépirodalmi lapja, a Budapesti Szemle magánelőfizetőinek száma nem haladja meg a hétszázat. Pedig az olvasókedv általában növekszik — az előző évben alakul meg az első igazán modern nagy, kapitalista lapvállalkozás, a Légrády-féle Pesti Hírlap, — a lapok gomba-

¹ A Koszorút 1879—84-ig Szana Tamás szerkeszti, 1885-ben Ábrányi Emil veszi át a szerkesztést, de már ekkor igen nagy szerepe van Palágyi Menyhértnek; 1886-ban Ábrányi neve mellé kerül Palágyi is a lap homlokára »főmunkatárs« megjelöléssel s a lap szerkesztését és irányítását ebben az évben nagyjából ő végzi. A kiadó 1879—80-ban Rautmann Frigyes, 1881—85-ig Aigner Lajos, végül 1886-ban Székely Aladár.

módra szaporodnak, a nyomdatermékek száma rohamosan emelkedik. A Koszorú szerkesztői programja azonban semmiképpen sem alkalmas arra, hogy visszaszeresse a szépirodalomtól elfordult olvasóközönséget, megtörje a szépirodalommal szemben megnyilatkozó közönyt, meghódítsa az egyre bővülő, új olvasóközönséget. Milyen filozófiai-esztétikai eszmék szolgálatában áll, milyen világnézeti, irodalmi irányelveket képvisel az új folyóirat, milyen társadalmi-politikai mozgalmakkal tart rokonságot, melyik rétegre, osztályra számít, miben különbözik a meglévő lapoktól s szembenáll-e velük? — mindezekre a kérdésekre nem kapunk feleletet.

A lap leendő írógárdájáról is szűkszavúan csak annyit mond Szana: »a Petőfi-Társaság tagjai«. S valóban a lap irányában 1884–85-ben bekövetkezett változásig — egy-két kivételt nem tekintve — a Társaság tagjai írják a lapot. A valóságos cél tehát: orgánumat teremteni a Petőfi-Társaságban tömörült írócsoportnak.

Szana programjánál többet mond azonban ezekről a kérdésekről ifj. Ábrányi Kornél cikke. Vén írók, fiatal óriások címmel² csevegő hangú helyzetképet ad irodalmi állapotainkról és ezekben a Petőfi-Társaság helyéről s céljáról, tekintettel az újszülött lap feladataira. A cikk szerzőlött szűklátókörű, felületen mozgó, problémalátása egyrétű, már-már a naivitás határán jár. Kérdésmegoldása kezdetleges, kedélyes szellemességbe és közhelyekbe oldódó. Irodalmi életünkben mutatkozó ellentétek szerinte két forrásból fakadnak: egyrészt a maguk erejében módfelett bizakodó, kiforrotlan, egyénieskedő fiatalok bizalmatlanul szemlélik a meghiggadt, bölcs, sokszor túlságosan is fontolgató öregeket, másrészt azok, akik méltatlanul mellőzötteknek érzik magukat, engesztelhetetlenek a beérkezettek iránt, akik viszont szövetkezve védik helyzetüket. Nemzedék- és érvényesüléskérdésről van tehát szó csupán. Ezek az ellentétek jogosultak, hiszen »a természet örök törvényeinek« felelnek meg: a támadást el kell viselni — mondja az öregek felé — hiszen — »tőlünk tanulták«. A Petőfi-Társaság feladata a közvetítés, a kompromisszum megteremtése a két tábor között. Elvekről, irányokról itt sem esik szó. Azzal azonban, hogy az »öregek«, a »tekintélyesek« elnézését, megértését, majd segítségét kéri, akaratlanul elismeri azok elveinek irányító jogát. Az irodalom hierarchiájában, — mert a társadalom mintájára és annak méltánylása alapján álló hierarchiáról van szó — ennek a helynek, szerepnek a vállalása egyúttal értékítélet is: a Petőfi-Társaság az irodalom második frontja, másodcsapata. Mindkét jellemvonás rendkívül lényeges és döntő: a Petőfi-Társaság egész működése folyamán és főnállásának nagy részében a Koszorú is megtartja e közvetítő kompromisszumos jellegét, sohasem viszi kenyértörésre az irodalom uralkodó körei-vel és irányával a harcot és sohasem készül fel, hogy átvegye az irodalmi élet irányítását, mindig másodrangú írók gyülekezete marad, — hogy politikai szóhasználatlalt éljünk —: sohasem válik korinányképes ellenzékké. Minden bizonnyal ez az egyik oka, hogy sem Vajda, sem Tolnai, de még Reviczky és Komjáthy sem támaszkodnak irodalomirányítói törekvésükben erre az adott szervezetre.

Ábrányi nézeti és magatartása döntő fontosságú egyrészt, mert a Társaság kevésbé kulturált tagjai az Ábrányiakban látják — elsősorban franciás műveltségük s a francia színpad ismerete következtében — a világirodalom beavatottjait, másrészt mert a nemesi társadalom, helyesebben: társaság irányában származásuknál, összeköttetéseiknél fogva — a sok honorácior közül — ők képviselik a Társaságot s így a lap szerkesztésében irányító, a Társaság működésében pedig hangadó szerepük van.

A lap kompromisszumos, közvetítő és másodrangú jellegével függ össze harmadik döntő vonása: heterogénsége világnézet s esztétikai elvek, s egyenlensége nívó tekintetében. Vajda Húsz év múlva című remeke mellett Kisteleki Ede, Boruth Elemér, Szmracsányi Paula versei, Reviczky igényes, nagy műveltségre valló kritikái mellett Büttner Lina aforizmái, a dilettáns román királyné, Carmen Sylva novellái. (Igaz, hogy e vonás egyik kényszerű eredőjét az előfizető — főképpen — hölgyközönségben kell keresnünk, hiszen a lap léte tőlük függött.) Ugyanabban az évfolyamban mind mereven elutasító, mind lelkesedő mondatokat találhatunk Zoláról, Hugaról, Keményről, ugyanabban az évfolyamban az ortológusokkal egyetértő és őket támadó cikk is jelenik meg. A Petőfi-Társaság sohasem szerveződött egységes fronttá, hiányzott a szervező: a közös világnézet, a közös cél, s a Koszorú sem vált sohasem egészen határozott egységes arculatúvá. Mégis e kérdés tekintetében a Koszorú világos fejlődést mutat: legjobban kidomborodik ez a heterogénség és egyenlenség az 1881–82. évfolyamban, majd fokozatosan csökken s az utolsó, az 1885–86. évfolyam az előfizetőknek tett, már említett engedelménytől eltérően, meglehetősen egységes.

Éppen e fokozatos átalakulás alapján a lap életében két egymástól jól megkülönböztethető, de nem mereven és hirtelen elváló periódust különböztethetünk meg, s ennek alapján tárgyaljuk külön a két szakaszt.

² 1879. 76.

A Koszorú »tisztán szépirodalmi lap«, hangsúlyozta Szana, az első szerkesztő. Prózaí és verses, eredeti szépirodalmi művek, írói arcképek, irodalomtörténeti, művészeti vonatkozású tanulmányok, színházi és könyvkritikák adják a tartalmát. A lap első periódusában a tulajdonképpeni szépirodalom, a másodikban a kritikái, elméleti rész van többségben. 1882-ig szépirodalmi fordítást egyáltalán nem közöl, versfordítást is csak elvétve; 1882-től az előfizetők igényének engedve (— hihetetlenül nagy mennyiségben jelennek meg könyvalakban vagy fűzetesben külföldi, többnyire gyenge regényfordítások, —) sok fordítást ad külföldön divatos, harmad-, negyedrangú íróból. Ennek oka egyrészt az, hogy elsőrangú művek fordítási jogának megszerzéséhez, fordításához nincsen elég anyagi fedezetük, másrészt Zola-szerű vitatott íróktól való fordítás kétségessé tenné a sikert a már említett előfizető hölgyközönségnél. Így marad a biztos, szintelen semlegesség. A fordításoknak csak a második periódusban van elvi jelentőségük, ezért az első periódus tárgyalásánál figyelmen kívül hagyhatjuk őket.

1882-ig főképpen novellát közöl, ezután egyre több folytatásos regényt. Ezek a novellák tárgyukat nagyobb részét a vidéki, s ezen belül a paraszti életből veszik. Témaválasztás, stílus és szemlélet egyaránt a népszínmű. »Derűtség, könnyed érzelmek, együgyű észjárás... a szenvedély tetőfoka a verekedés... jó kimenetelű vég«, — jellemzi Rakodczay Pál³ a második periódus jólátású dramaturgia ezt az irányt. Az író tehetsége abban mutatkozik meg, hogy a majd mindig azonos témát és már teljesen készen kapott, készre festett bábukat új csoportosításban mutatja be. »Egypár sallangos frázis és többé-kevésbé sikerült nóta kíséretében feltálat szerelmi civódás«, — határozza meg ennek az iránynak tematikáját Tóth Edéről szóló tanulmányában, a lap második periódusában Szánthó Kálmán⁴. A teljesen kialakult, zárt téma-, karakter- és tipuskészlethez hasonló módon zárt, állandósult, sztereotip nyelvi anyag kapcsolódik. E novellák gyakran azt a benyomást keltik, hogy a nyelvi anyag, egy-egy fordulat, szólás, közmondás határozza meg a történet menetét, hogy a történet e sztereotip, állandósult nyelvi anyag mechanizmusának van alávetve.

Hogy mennyire készen kapott, a valóságtól elszakadt, önállósult, műtermi életet élő anyagról, egyfajta buklikáról van szó, mi sem mutatja jobban, minthogy a szegénylegény-gazdaglány-féle, nagyon is kézenfekvő kiinduló helyzet sohasem vezet a falu rétegződésének s ezen belül való harcának meglátásához.

E novellák faluszemlélete alapvetően nemesi: a falu patriarchális egység, élén az urasággal, illetőleg a gazdag bíróval. A szerelmespár mellett szereplő mellékfigurák elsősorban a hivatalokkal, s a parasztságon kivüleső osztályokkal érintkező személyek: kisbíró, kántor, zsidó szatócs, cigányok, stb. Nyelvkincsükön is sajátosan megmutatkozik ez a szemlélet a nemesi latinság töredékeinek állandó használatában: porta, familia, rektor, fundus, juss, ámbitus, stb. szinte minden oldalon előkerülnek. Összevetve a fordítások nyelvét e novellákéval, vagy akár a népszínművékével, azt tapasztaljuk, hogy a fordítások nyelve meglepően modernebb: a hetvenes-nyolcvanas évek népszínművének nyelve mintegy húsz-harminc évvel korábbi nyelvi állapotot tükröz.

E novellák szerzői jórészt a fővárosban élő vidéki, kis-középnemesi származású, polgári foglalkozásra kényszerült írók. Közvetlen élményeik lehetnek volna a parasztságról, anyagukat mégis népszínmű-reminiscenciák adják. »A szerző emlékei foszlányaiból alkotott, azokból az emlékekből, melyek színi pályáján lelken tapadtak« — mondja Kiss Mihály színészíróról Berényi Pál⁵, a lap második korszakában, jellemezve egyúttal nemcsak a népszínművek élményanyagát, hanem a 70—80-as évek novellairodalmának nagyobbik részét is. (A népszínmű élményanyagának, kialakulásának vizsgálata azonban már nem lehet célja ennek a dolgozatnak; arra azonban mégis utalnunk kell, hogy irodalomtörténetünk túlságosan is homogénnek tekinti a hetvenes-nyolcvanas évek népszínműirodalmát, pedig jelentős kísérletek történnék új irányzat létrehozására. — Elég az Abonyi-féle népdramára, vagy még korábban, Tóth Ede sok részletében realista igényű kísérleteire emlékeztetnünk.)

Az elbeszélések tekintélyes hányada az arisztokrácia és dzsentrivilág életéből meríti tárgyát. Az arisztokrácia világot rajzoló novellák nem sokkal hitelesebbek a parasztnovelláknál, jöllehet egyesek egy egész életen át hűséggel variálgatják a high life részint Jókaitól, részint a francia romantikától vett sémáit. Vagy ütődöttek ezek a minduntalan felszarvazott grófok vagy nemesen fennkölte; kártyáznak, csábítanak, párbajoznak, vadásznak vagy filantróp hajlamaikba halnak bele. A vasúti panamák részeseit, a nagybankok jövedelmeinek társélvezőit, parlamenti erőszakoskodások szervezőit, sokmillió magyar paraszt kiszípolozóit nem találjuk ezekben a novellákban. Jellemző, hogy az e csoporthoz tartozó kritikus,

³ 1883. 653.

⁴ 1885. 239.

⁵ 1885. 63.

Prém József Beniczkyne Bajza Lenkét mint az arisztokrácia életének hű ábrázolóját dicsőíti⁶ s példának állítja művészi és szociális-humánus szempontból egyaránt: »legújabb regénye is alkalmat ad neki, hogy az előkelő osztályt, annak fény- és árnyoldalait bemutassa... előnyei a műnek a társadalom hű, életteljes rajza... Beniczkyne Bajza Lenke sokkal komolyabb törekvésű tehetség író társnőinél. Mi már az első regényeit is megkülönböztette az olcsó-hatású regényektől: a társadalmi tendencia vagy a lélektani probléma-fejtés.«

A novellák egy kis, de szándékánál fogva fontos csoportja a nagyvárosi élet ábrázolását és bírálatát tűzi ki céljául. Vértesi Arnold és Váradai Antal és csoport legjellemzőbb szerzői. Idegen, főképpen franciamintákat próbálnak pesti környezetbe plántálni s így novelláik anyaga vajmi kevés magyar színt mutat, inkább általában a nagyvárosra jellemző. A városi életet azonban nem belülről, a polgári életforma általános, lényegi tartalmában, sajátágaiban ragadják meg, hanem külső, esetleges ríktó, rendőri rovatba tartozó elfajulásaiban s így nem is sikerül annak jelenségeit, ellentmondásait bizonyító hitelességgel feltárni. Vértesi Arnold egyik novellájában a gazdag kereskedő a lóvasúton kilopja a szegény ötvösségét feleségének füléből a javításra kapott gyémánt fülbevalókat, amelyek egy vasárnapra boldoggá teszik az asszonyt, hogy aztán a benne tettest nem sejtő asszonykának szerelmi zsarolás árán pénzt adjon férje megmentésére.⁷ Váradai Antal ehhez lumpenproletár gyereke pénzt lop a sarkon ülő koldusasszony kezéből, s mivel lelkiismerete nem hagyja nyugodni, vissza akarja csempészni a pénzt, ekkor azonban látja, hogy az asszony megfagyott.⁸

Így bírálat helyett a — főképpen Vértésinél — föltétlenül tiszteletreméltó szándék ellenére, érzelmes moralizálás, — s különösen Váradinál — kenetes karitás, olcsó koldusromantika adja az elbeszélések alaphangját.

Mind e novelláknak azonban közös vonása, hogy éltető lelkük az ötlet. Jókai-tiszteletük legfőbb oka annak kifogyhatatlan ötletgazdagsága. »A művészet tulajdonképpeni orgánuma a fantázia« — vallja a lap első korszakának kritikusa, Irmei Ferenc. A fantázia, a mese amit a kritikus mindig megdicsér, mindig számonkér. A regényírás újabb iránya kevés súlyt fektet a bonyodalomra... még szerencse, hogy Jókai Mór nem hódol a divatnak. Beniczkyne legfőbb érdeme: törekszik arra, hogy »ami nemeset és jót akar közölni velünk, azt érdekfeszítő mese folyamán közölje velünk,«⁹ — magasztalja Prém Beniczkyne. Jól szcenírozott, ügyesen szerkesztett helyzetek sorozata s az utolsó jelenet hatásosan csattantja el az ötlet lényegét magába foglaló elengedhetetlen poént. »A fordulatok elmésen vannak megokolva« — fejezi ki Ábrányi Emil elismerését egy novellával kapcsolatban.

Nemcsak szemléletükben, nyelvükben, hanem előadásmódjukban is magukon hordják e novellák színházi ihletésüket, jellegzetes vonásuk a színpadiasság. A történet elméskedő dialógusokban halad előre, s ha megszakad a dialógus, megtörik a történet. A reflexív vagy leíró részeket is minduntalan no, ám, hát, persze, ugyan már, inárcsak-féle, az élő beszéd lazakötésű szövéseire jellemző, áthidaló, szünetkitöltő szócskák szakítják meg.

3

A széppróza mind e vonása tömörítve jelenik meg a lírában: népies-népszínműves tárgy és hang, drámaszerű felépítés. A Petőfi-epigonok helyzetdal-szerű népdalt zengenek, az Arany-követők balladát. A lap második periódusában D. F. K. aláírású kritikus Reviczkyről szóló bírálatában így foglalja össze a líra tematikáját. »Oronte és Trissotin-poézis, mely rimes bókokat szór, a köznapi élet erőszakolt dicsérete, Petőfi reminiscenciák, bombasztok, egetverő hasonlatok, verses rendszabályok, hogy hogyan bánjunk a nőekkel, csinálmányok mindenféle megholt, hűtlen és bukott kedvesekről.«¹⁰ »Alig lehetett mást olvasni, mint vagy népies szerelmi verseket, vagy hazafias rugaszkodásokat (Petőfi apró tanítványaitól), vagy balladákat az Arany iskolájából« — panaszkodik, méltán, Reviczky.¹¹ A formát illetően pedig ugyancsak Reviczky egy másik kritikájában így határozza meg e líra jellemző vonásait: »... divat a lírát is drámának csinálni, megvan a kezdete, bonyodalma; ha művészi befejezése is (— művészkedő, ügyeskedő poénszerűséget ért Reviczky ezen —) akkor annál jobb.« A költő maga sem érzi hitelesnek érzéseit, ezért olyan expozíciót igyekszik teremteni, amelyből kényszerítő erővel adódják, következzenek a megzengett érzelem és a befejezés csattanója.

Külön színt mutat a lap költői között Ábrányi Emil lírája. Családi örökségként élete nagyobb részén — utolsó éveiben széles ívben fordult el egykori irányától — tiszteletreméltó hűséggel énekel a szabadságról, ihletője azonban inkább maga a szó, amelynek tartalma,

⁶ 1884. 670.

⁷ 1880. 22.

⁸ 1880. 366.

⁹ 1883. 187.

¹⁰ 1883. 305.

¹¹ 1884. 718.

jelentése mindvégig tisztázatlan marad s nem egyszer éles belső ellentmondásokat mutat. Byron és Hugo költői világának ikercsillaga s nem menthette meg szándékainak tisztasága sem az epigonok sorsától: azt vette át mestereitől, ami bennük legkevésbé maradó, a kissé túlságosan s módszeres és rendszeres világmegvetést s a néha túlságosan is csak a jól megszerkesztett helyzetből adódó fenékölt pátoszt, formai és nyelvi csillogást. Ebben az időben az ellenzéki báró Kaas Ivorért lelkesedik (— Kaas néhány cikket is írt a Koszorúba —) verset ír hozzá, mely megmutatja szociális törekvéseinek alaphangját, tartalmát és határait:

»Te fölkaroltad a síró nyomort
Mely bús inséget roskadozva hord,
Te koldusok tanyáját fölkerested,
S levetted róluk a súlyos keresztet
Mit a hatalmas nábob otthagyt»
A gazdagot

»Előre üzi gögje hiú láza,
S mohóságában hogy láthatna meg
Aljas szegényt ki koldul, sír remeg,
S akit legfeljebb — ha útjába hoz
Rossz sors ilyet — lovával letapos ...
Sok gazdag tán szív nélkül születik
Mért oly hideg, mint pénze? Oh pedig
Kitől fakadjon a földön segély,
Ha tőle nem ki oly bőségben él,
Hogy asztalának dús fölőslégén
Lakmározhatna egy tábor szegény ...
Csak egyszer látna mily szörnyű a száj,
Mely éhtől fagytól elkékülve kér
És összes vágya egy falat kenyér
Csak egyszer lökné, félre a garázda
Cselédet s vinné a szegényt házába
Mondván amíg részvétnék könnye hull
Sivár szemében: nos Lázár egyél!»

Érdeme marad azonban, hogy meleg emberi részvétellel fordult az elesettek, elnyomottak felé, hangot akart adni szenvedéseiknek, bár hangja sohasem volt az elnyomottak hangja. A városi szegénység élete ábrázolásának egyik úttörője marad, ha nem ismerte is fel az élet nyomorúságának okait s ha gyakran éppenséggel nem különlegesen jellemző vonásain, jelenségein át kísérte is meg, hogy bemutassa, érzékeltesse azt. Néhány, a lapban több ízben szereplő költő határozottsággal sem egyik, sem másik periódushoz nem osztható, bár mindkettővel több-kevesebb rokonságot mutat. Kiss József szelid bánati, elégikus önleletrajzos, visszatekintő, vagy halk nosztalgiajú, de mindig virtuózan megírt verse (— Reviczky túlságos megszerkesztettséget, szavalásra számítást vet a szemére —¹². Endrődi romantikusan-heinés ihletésű, csillogó technikájú szerelmes és természeti költeményei, s végül Szabó Endre néhány zsánerképe alkotja ezt az anyagot.

4

A lap állandó kritikai rovata az Irodalmi Szemle. Az első periódus vezető kritikusa Irmei Ferenc. Irmei világnézet, társadalomszemlélete, kritikai elvei és módszerei, kultúrája azonos az uralkodó irodalmi irány kritikusaiéval, Gyulaiéval. Ez az oka annak, hogy, — bár féktelen gyűlöletet érez Gyulai és az Akadémia ellen — kritikája legtöbbször csak személyeskedéssé fajul, negatív értelművé lesz, részletek kipécézéséig jut el, de sohasem mélyül elvi, sohasem szélesül frontális támadássá. Kritikája lényegében sértődött antikritika. Minden alkalom és tárgy támadási lehetőség számára. Ha Chernel Kálmán Kőszegről szóló városmonográfiajáról, ha Bogosich Mihály egyházzenei tanulmányáról ír kritikát, végül mindig »Pál úr«-nál, a »kis költőbe szorult nagy intrikus«-nál köt ki. Minden, amit Gyulai dicsér, szemében legfeljebb másodrangú. Kemény, szerinte, »nem tudott a regény műformájával megbirkózni« Arany László alig nevezhető költőnek. Jókairól, Vajdáról tirádákat zeng s legfőbb érdemüknek az Akadémiával való szembenállásukat tartja, de a szembenállás okainak helyes elemzéséig nem jut el, elsősorban személyes okokra vezeti vissza azt. Nem is lát különbséget a kettejük Gyulai-ellenessége között. A sértődött személyeskedésnek ebben az epés áradásában kritikájának föl-fölcsillanó értékei is elmerülnek. Vajdáról például helyesen jegyzi meg, hogy az

¹² 1884. 718.

uralkodó irodalmi körök előtt elsősorban nem irodalmi, hanem politikai műveikért lett kegyvesztett, üldözött. Aranyt nagyon mértéktartóan dicséri ez a kritika vagy hallgat róla. Legfeljebb burkolt, közvetett vágásokkal elégszik meg: a túlzott műgondot csempüli és Aranyra gondol, a fantáziát magasztalja az invencióhiánnyal szemben és Aranyra gondol, Jókai olvasottságának örül s bizonyos elbeszélő-költemények népszerűtlenségére céloz s Aranyra gondol.

Hosszabban elemeztük Irmei tevékenységét, nem működésének fontossága, hanem a lap és a kor többségben lévő kritikusaiba való jellemző volta miatt.

A lírához hasonlóan a kritikában is külön szint képviselnek az Ábrányiak és a köréjük csoportosuló írók. Hangjuk könnyedebb, közelebb áll az újságíráséhoz, pontosabban: a csevegő tárcáéhoz, magatartásuk engedékenyebb, ugyanakkor ideált is próbálnak az Akadémiával szemben állítani. S mivel a maguk táborában nem találnak kellő tehetséget, — Vajda magatartását nem értik, nem érthetik e sok predikátumos ellenzékiek, akik tiszteletreméltó szándékaik ellenére is oly sokat megőriztek a magyar nemesség szemléletmódjából; Reviczkynek már ismert és jó neve van, de annyira még nem, hogy neve jelszó és program lehetne s magatartása is mindvégig határozatlan; Komjáthy pedig csak szűk körben ismert s igazában még pályája elején áll — a Vigny Chatterton-jában megtestesülő, de magyar talajon és ebben a táborban feltétlenül fiktív romantikus költőtípust próbálják átplántálni. »Szalmaszék«, »padlás-szoba«, »láztól csillogó szem«, »hörögő hattyúdalk« s minden más romantikus kellék szerepel abban a cikkben, amelyben Ábrányi Emil az igazi költő képét megrajzolja.

Az Ábrányiakat határozottan sem a lap első korszakának, sem a másodikának írógárdájához nem lehet sorolni. Személyes kapcsolataik, rokonszenvük, vállalkozó- és kezdeményező-kedvük, szellemi mozgékonyságuk mintha a második periódus írócsoportjával rokonítaná őket, társadalom- és művészetsemléltük, ízlésük, igényeik s a tekintélyek — V. Hugo, Byron, Dumas, Sardou, Augier, Coppée, Chamisso, Pailleron, stb. — akiket eszménynek tekintenek s akikre érvként hivatkoznak, mégis inkább a lap első szakaszának írói közt jelölik meg helyüket.

A kritikai részhez szorosan csatlakozik a lap megítélése szempontjából rendkívül fontos Petőfi-irodalom: szöveg- és adatközlések, visszaemlékezések, feldfűtés-ismertetések. Ezek a Petőfi-kommentárok azonban semmivel sem járulnak hozzá az akadémikus Petőfi-kép tisztításához, sőt nem egy esetben hozzájárulnak a további torzításhoz. Jókai egyik megemlékezése¹³ szerint, ha Petőfi föltámadna, láthatná, hogy mindaz, amit megálmodott — megvalósult, de azt is láthatná, hogy egyben tévedett: »van szeretett király« és az Magyarország királya. Jancsó Benedek Petőfi forradalmi verseiről értekezve¹⁴ jól válogatja össze anyagát, de magyarázat helyett azzal mentegeti a költőt, hogy »királygyilkolási mániá« vett rajta erőt. Mentségére megemlíti, hogy Miltonon is mutatkoztak ilyenfajta mániá jelei. A lap 1883-as évfolyamában először közli a Gyűldei ifjakhoz című vers teljes szövegét, a szerkesztőnek azzal a tömpítő megjegyzésével: »érdekesnek találtuk közlését, bár mint a kihagyások igazolják, később maga a költő is igaztalannak találta a papság ellen intézett heves kifakadásait. A költemény így, ahogy van, jellemzésül szolgálhat Petőfi akkori hangulatának.

Szinte egyetlen cikk, amely a nép forradalmát idézi, K. Becknek, a magyar származású, Freiligrath baráti köréhez tartozó, német költőnek visszaemlékezése.¹⁵

Az élesszemű Bodnár Zsigmond egy cikkében a magyar liberalizmus jellegét elemelve megállapítja, hogy annak lényegi jellemzője a kompromisszum. Példaképp rámutat arra, hogy az állítólag liberális magyar állam igen jól megfér a feudális egyházzal, az állítólag liberális polgárság együttműködik az arisztokráciával és buzgón tiszteli a feudális tekintélyeket. A nemesség hatalmi túlsúlyát is látja Bodnár s ezért ironikusan »nemesi liberalizmus«-nak nevezi ezt a sajátosan magyar, felemás, hibrid liberalizmust. A Koszorú első periódusának írói e »nemesi liberalizmus«-hoz tartoznak. S feltűnő hasonlóságot mutatnak — bár analógiák felállítására mindig a belemagyarázás veszélyével jár — az úgynevezett ellenzéki 48-as pártokkal. Különösen a nacionalizmus, sovinizmus kérdésében mutatkozik meg ez a párhuzam élesen: 48-as, puszta szólamná vált jelszavak ott, Petőfi neve, Petőfi szelleme nélkül itt. Hamis pátozú, öblöshangú hazafiság mindkét vonalon s ami legfőbb: még a kormány magatartásán is túlvető »nemzetföltó« demagógia a nemzetiségek ellen.

A lap második periódusának irányát az első periódusával szemben, — a Bodnár-adta ironikus »nemesi liberalizmus« megjelöléssel ellentétet állítva — kézenfekvő és kínálkozó volna »polgári liberális«-nak nevezni. Ez az ellentétezés azonban félreértés, hamis eszmetársítások, a történeti tényeknek meg nem felelő irányzatösszekapcsolások lehetőségét, veszélyét rejti.

¹³ 1882. 407.

¹⁴ 1881. 490

¹⁵ 1879. 457.

Ezért csak fenntartással alkalmazhatjuk ezeket a megjelöléseket. Egyrészt ugyanis az első korszak liberalizmusának kevés köze van a reformkor nemesi liberalizmusához (— Bodnár is csak ironikusan használja ezt a megjelölést a jelenre alkalmazva —), másrészt egy összefoglaló megjelölés erőszakos egységesítését jelentené a második korszak íróinak, márpedig ezek »liberalizmusa« között meglehetősen nagy különbségek vannak.

Természetesen mutatkoznak a korsszakban is az előbbire jellemző jelenségek, írnak a lapba továbbra is az első periódus írói, mint ahogy az első periódusban is szerepeltek a második korszakhoz kapcsolódó egyéniségek: alaphangról, alapszínről van szó csupán.

A második periódus jellegét megadó írócsoport tudatos, egységretörékvő — bár belső ellentmondásokkal küzdő — céljait és ellenfeleit világosan meghatározó fronttá fejlődik. A kritikai, elméleti és szépirodalmi rész összehangosítása, koordinálása egyik bizonyító jelensége ennek az alakulásnak. Palágyi Menyhért, Tolnai Lajos, Rakoczay Pál — terminológiai különbségekkel — Reviczky, s mások határozottan állástfoglalnak a realizmus mellett, s ugyanakkor Tolnai lesz a lap reprezentatív írójává. Regényfolytatásai, novellái jelennek meg szinte kivétel nélkül minden számban, s a két Palágyi, Reviczky, Bodnár ír róla közösséget vállaló, kiálló, programmszerű kritikát. Tolnai a romantikától éppen úgy elhatárolja a maga művészetét, mint a naturalizmustól: »... a Dumas gavallér muskétásai, mindenütt ottermő Monte Christo, Victor Hugo óriásai, Valjean Jánosai, ideális ifjai, kik szavalva esnek el, mint a színpad elegáns hősei, kiknek csak a hajaszáluk sem görbül meg a tragikus küzdelemben nincsenek sehol. sehol e prózai világon.« »De nincsenek meg — Istennek legyen hála — a valódi költészetben Zola Emil trágár, kimustrált asszonynepei sem«; sokrétű, gazdag és intenzív az élet akárcsak »Shakespeare idejében« csak ne az utcáról felszedett specialitás, kinek inkább az arca fogott meg, s nem a lelke«, legyen az ábrázolás célja. Swiftet, Thackerayt, Smollettet, Molièret, Dickent, Goethet, Turgenyevet, Eötvöst, Manzoni jelöli meg ideáljként, majd Jókai felé irányítva folytatja: »Hagyd, oh hagyd köves Arabiát, beduinjaival vén szerelmes szultánjaival, nevetnének azok rajtad, mint mi a jó franciák magyarjain... fessd nekünk a szomszédodat, kivel a kenyér miatt örökös harcban élsz.«¹⁶

Reviczky ugyancsak többször kikel a naturalizmus ellen; ha elfogadnók, azt ismernők el »hogy a fénykép magasabb fokon állna, mint a festészet összes remekei«, de ugyanakkor határozottan állást foglal Tolnai s a realizmus mellett, mert »az igazságot a valót, az életet adja vissza, úgy ahogy van.« Sokszor hivatkozik Arany Vojtinájának tanítására, magáévá téve azt.

Palágyi Menyhért »tisztult realizmusnak« nevezi Tolnai művészetét,¹⁷ rámutatván egyben néhány hibájára is. »A nagy realisták«, »Thackeray, Dickens, Turgenyev« rokonának tartja. Ha Tolnai sötét képet mutat a magyar társadalomról, »ne a költő, hanem a társadalom legyen az«, akit emiatt bírálhat érhet.¹⁸ Tolnai szerinte az »aki a nemzeti költészet tradícióit nemcsak folytatja, hanem új utakra is tereli... felvette a múltnak hagyatékából azt, amit a nemzeti szellem veszélyeztetése nélkül elhagyni nem szabad, s egyúttal eldobta azt, ami a haladást akadályozhatta volna.«¹⁹ Arany és Eötvös tradíciói folytatójának tekinti.

A naturalizmussal bár nem értenek egyet, elismerik érdemeit, különösen a nagy mesterről, Zoláról szólnak lelkes magasztalással. A naturalizmus hibái ellenére is »ki tagadná Zola emberszerető igaz költészetét« mondja Palágyi Menyhért. A valószínűleg a fiatal Ambrus Zoltánt rejtő Pont álnévű kritikus — stílusa, érvelésmódja után ítélve, s mert Ambrus, aki saját nevében is ír a lapba, később is gyakran használta ezt az álnevet — Bródy Don Quixote kisasszonyáról szólva azt írja, hogy »a naturalizmus oly zászló, mely alatt küzdeni szép és érdemes«, s szemérem veti Bródynak, hogy regénye nem mindenben öregbíti a naturalizmus hírnevét.²⁰ Tolnai mellett több ízben szerepelnek a lapban a polgári társadalom ábrázolására törekvő írók, elsősorban Gózsdu és Petelei, s a csoport többi tagja, különösen Reviczky meleg rokonszenvvel fogadja, főképpen Peteleit.

Igen jellemzőek és fontosak azok a megállapítások, melyekhez a magyar regény útját vizsgálva jutnak. Palágyi Menyhért rámutat a magyar regény kettős útjára: egyik oldalon Jókai—Vas Gerebén—Mikszáth: anekdota-, novellafüzérből szövődő, mesélő, elsősorban eseményregény, Eötvös—Kemény—Tolnai: jellemfejlődést, sorsot megragadó elemzőregény a másik oldalon. »Mi lesz a magyar regényből Jókai után... de nem is azt kellett volna kérdeznünk mi következik Jókai után, inkább azt, hogy mi lesz a magyar regényből Eötvös, vagy Kemény után, mert folytatást csak itt várhatunk.«²¹ A folytatást Tolnaiban látja, mert bár

¹⁶ 1884. 57.

¹⁷ 1885. 88.

¹⁸ 1884. 398.

¹⁹ 1886. 53.

²⁰ 1886. 46.

²¹ 1885. 627.

elismeri az éppen népszerűsége delelője felé tartó Mikszáth realista értékeit, alapvetően polgári, esztetikai-világnézeti igényeinek nem felel meg. Később Vas aláírással kemény kritikát közöl a Koszorú Mikszáth ellen A lohinaí fű című elbeszélése megjelenésekor, kesernyésen állapítva meg, hogy Mikszáth a provinciális adomázás, a szentenciázás, hatáskeresés, poenhajhászás sekélyességébe tévedt.²² S jöllehet mindig elismerik realista részleteit, művészetét, Mikszáth — bár meleg barátság fűzi a csoport több tagjához, pl. Reviczkyhez — nem az ő emberük.

Az általuk állandóan hirdetett és követelt realizmusról meg kell azonban állapítanunk, hogy módszerében a pszichologizmus, világnézetében a schopenhaueri pesszimizmus kettős színeződését mutatja. (Természetesen csak színeződésről és nem azonosságról van szó.) Minduntalan megnyilvánuló Kemény-tiszteletük egyik oka is bizonyára ez. Eötvöst nagyon tisztelik. Keményt nemcsak tisztelik, szeretik is.

A regényhez hasonlóan realizmust, társadalomábrázolást követelnek a drámától is. A népszerűvel türelmetlen megvetéssel bánnak, s hangsúlyozzák, hogy — mint Rakoczay Pál, Szánthó Kálmán, Palágyi Menyhért és Berényi Pál többször is rámutat — míg »népdramává nem válik,« míg nem mutatja be a nép életét a maga sokrétűségében, nem számíthat irodalmi értékre és hatásra. Igazában azonban a városi-polgári élet megjelenítését szeretnék látni. Rakoczay elismeri a Proletárok értékeit, de szemére veti Csikynek, hogy sok darabjában »épen mivel a társadalom megfigyelésében a külső jelenségeknél tovább nem megy,« alakjai gyakran élettelenek, nem hitelesek.

A regény és drámaírárs területén hirdetett nem mindig azonos és tisztázott jelentésű realizmussal párhuzamos programadó és összefogó jelszó a lírát illetően a »filozófiai költészet«. Költők és kritikusok — Reviczky, Komjáthy, a Palágyiak, Bodnár — gyakran és szívesen használják ezt a megjelölést. Nem egy meghatározott filozófiai irányhoz való tartozást, hanem költői, emberi magatartást jelent ez a megjelölés: a költő érzelmét, gondolatait, az élet minden jelenségét valamiféle határozott — ha még oly egyéni is — világnézet szintézisébe próbálja állítani és ennek segítségével megérteni és megérteni azokat. »A lírikus essentiája a világnézet« — mondja Reviczky. A Tolnainak a prózában juttatott szerepet Vajda tölti be a lírában. bár ő Tolnainál jóval kevesebbet szerepel a lapban. Nem Vajda »filozófiájával« értenek egyet, hanem Vajda sorsára feleletet kereső magatartásával. Vajdában — írja Palágyi Menyhért, — »a metafizikai érzék, mely a nyugat nagy költőit jellemzi, felette nagy mértékben érvényesül.«^{22a} Másutt meg azért magasztalja Vajdát, mert »líránkat a paraszti gondolkodás süppedékeiből kiemelték. Gondolkodás, ész, egyéniség, tehetség, munka ennek a polgárságra annyira jellemző értékrendszernek sarkpontjai.« A konzervatív eszmék helyébe liberálisak léptek; a nemesi henyélést polgári munkakedv« kell hogy felváltsa, — mondja Berényi Pál. A gondolkodás és munka korszakának kell következnie. Vajda céljai és a csoport szemlélete között világos az összefüggés.

Reviczky, Rudnyánszky, Palágyi Lajos, s az utolsó évfolyamban Komjáthy e líra jelentős nevei, az ő költészetük jellemzése azonban már meghaladja e dolgozat keretét.

6

A lap második periódusában az elméleti-kritikai rész meglehetősen többségbe kerül. Ezt az eltolódást éppen ebben a kritikai részben kibontakozó vonások teszik érthetővé.

A gondolat, amely összefogó keretet és harci egységbe szervező célt ad valamennyiöknek: európaiság, európai magyarság. Ezt a gondolatot kiterjesztik a nemzeti élet minden területére: irodalomra, állami-társadalmi, gazdasági életre egyaránt. Valószínűleg a fiatal Ambrus Zoltán írja azt a cikket a kritikáról amely, megállapítja a trespedésben mutatkozó válságot a nemzeti élet egészére általánosítva azt: »nemcsak az irodalom az, ami tresped, hanem a nemzeti közszellem.«²³ Rudnyánszkyról szólva pedig megállapítja, a válság általános érzetét is: »...százfelől hangzik a panaszz, vád, gúny állapotaink felett... de hogy hol fészkelje baj, egyik sem látszik érezni.«²⁴ Az irodalom területén az új iskola a »filozófiai irány« az, amely kivezet a válságból »Az irodalmon belül oly áramlatok jelentkeznek, melyek költészetünket nemzeti alapon, európai alapra fogják emelni« Palágyi Menyhért szerint pedig az új iskola érdeme az, hogy hozzálátott a munkához: »hogy magyarságunk európai jellegét öltönn.«²⁵ Európai a leggyakoribb jelzők, európaiság a leggyakoribb fogalmak, európai magyarság a leggyakoribb szókapcsolások

²² 1885. 6 28.

^{22a} 1885. 28.

²³ 1886. 195.

²⁴ 1886. 183.

²⁵ 1885. 28.

egyike kritikai írásaikban. Az a kérdés tehát, mit jelent szóhasználatukban: európaiság. Ez a szó szinte valamennyiöknél társítja a polgárosodást, polgári világ, polgári társadalom stb. kifejezéseket, szinte azok szinonimájának számít. Ennek az írói csoportnak központi kérdése a magyar polgári berendezkedés, művészi síkon: a polgári irodalom megteremtése, a polgári-városi ízlés uralomra juttatása. Keserű gúnyolódással támad Ambrus e nagyon kívánt fejlődés ellenzőire. »Nincsen bennünk semmi különös, nem vagyunk többé európai specialitások, nincsen külön magyar globus, magyar pszichológia, logika, ma holnap még iparunk és kereskedelmünk is találna lenni és akkor örökre vége a magyaroknak, mert neki a régi tradíciókat kell őriznie. Óvakodjunk a polgárosodás fekélyétől!«²⁶

Míg az első nemzedék Gyulaiékat támadva végső elemzésben mégis azonos alapon állott velük, ez a csoport elvi harcot indít a nép-nemzeti irány ellen, mégpedig azért, mert hivatását betöltöttnek, lejártnak, a polgári társadalom problémáinak kifejezésére alkalmatlannak tartja azt. Bodnár világosan rámutat Gyulaiék irányára és a magyar társadalmi berendezkedés összefüggésére: »úgy vagyunk (t. i. az irodalommal és esztétikával — NG.) mint a politikával, melyben az uralkodó nézetek az uralomra jutott osztályok . . . következményei.«²⁷

Ez a felfogás határozta meg magatartásukat az Arany-iskola irányában. Ellentétben az előző nemzedékkel, Gyulai költői-írói érdemeit elismerik; Ambrus Zoltán megleghangú tanulmányt ír róla. Lírai hitelét, formai tudását, arányérzékét és a szépprózában fegyelmét dicsérve.²⁸ Hasonlóképpen ír róla Reviczky is, s az Arany-tanítványok legjobbjának tartja.

Arany számukra már irodalmunk egyik legnagyobb klasszikusa. Tiszteletük iránta egy pillanatra sem szűnik, s egyeseknél — mint például Reviczkynél a rajongás határait éri el. »Ő a mi Goethénk«, — írja, s szóhasználatában Goethe az írói s emberi teljesség kifejezése. Jellemző módon, Aranyban az európai műveltségű magyart tisztelik, a realista szemléletű elbeszélőt, a sorsával küszködő lírikust, az elvi alapon álló esztétikust, a nyelv művészt, aki Reviczky szerint alkalmassá tette nyelvünket arra, hogy azon minden érzést ki lehessen fejezni. Ezért, — világirodalmi esztétikai műveltsége, realista szemlélete miatt, — tekinti Palágyi Menyhért Tolnait Arany folytatójának, örökösének. Ezért mondja Reviczky »a magyar irodalom legnagyobb tanítójának«, s valóban tanultak is tőle: írásaikat át-meg átszövi Arany ismerete, számtalanszor tér vissza egy-egy Arany-érv, egy-egy Arany-mondat öntudatlanul is. Jellemző az is, hogy a Toldi szerelme megjelenésekor Bodnár azért támadja Aranyt — nem véve tekintetbe a trilógiából adódó művészi kötelezettséget, — mert egy, szerinte holt, a polgári életet tükröző realizmusra alkalmatlan műfajt művel roppant tehetségével.²⁹

Rendkívül fontos az, hogy Arany és Gyulaiék között mindig éles különbséget tesznek, sőt szembeállítják Arany hatalmas esztétikai műveltségét, európai látókörét, Gyulai — szerintük — sivár, vékonyka kultúrájával, szűk, partikuláris merev szemléletével, s ami még fontosabb, Arany szellemi, elvi örökösének a magyar szellemi élet fejlődésének láncolatában nem Gyulait, hanem Tolnait tekintik, s a költészet Arany szellemében, szándékában való továbbépítőit pedig maguk körében, a »filozófiai iskolában« vélik felismerni. Gyulaiék legfőbb bűnét abban látják, hogy elállják az Aranyhoz vezető utat s adósok maradnak Arany értelmezésével, s az iskolában hamis képet, magyarázatot adnak Aranyról. »Aranyt azért magasztalta Gyulai és Szász Károly, mert sem az egyik, sem a másik a nagy mester nyomdokain haladni vagy utat mutatni nem tudott. Legjobb mód valamit hatásától megfosztani, ha agyonmagasztaljuk, vagy agyonhallgatjuk«. Igen lényeges annak az elvnek érvényesítése, hogy élesen megkülönböztetik a modorbeli, betűszerinti és a szellemi, szándékszerinti örökösöket, s az utóbbiak javára billentik a mérleg nyelvét.

Ez az elv még jelentősebb a Petőfi örökségéhez való viszonyuk meghatározásában. Petőfiben az új szenvedélyes hirdetőjét, a haladás költőjét, a polgárosodás üttörőjét, a forradalmárt, de jellemző módon: szűkítve: elsősorban a szellemi, irodalmi forradalmárt látják — bár sohasem tévesztik szem elől a társadalmi forradalom harcosát sem. »Bámulatos — támadja Palágyi Menyhért az Akadémiát, — hogy mialatt Petőfit egekbe emelik az ő eszméi érintetlenül hagyják közéletünket. Hiába, a jó kommentár ártalmatlanná tudja tenni a leg-szebb dolgokat is. Ma minden okos ember tudja, hogy Petőfi legjelentősebb művei az ő alföldi tájképei.«³⁰ Másutt pedig így ír: »azok a kritikusok, kik Petőfiben csak a népdal megnevesítőjét látják csak a fél Petőfit ismerik el... az ennek költői jogait kivítva s ezért több, mint egy műforma megteremtője... zálog arra nézve, hogy a lírai költő a nemzeti formákon belül szabadon fejtheti ki egyéniségét.«³¹

²⁶ 1885. 190.

²⁷ 1881. 55.

²⁸ 1882. 167.

²⁹ 1881. 55.

³⁰ 1886. 81.

³¹ 1885. 28.

Ez az Arany- és Petőfi-kép is igazolja, hogy a csoport központi kérdése a polgári társadalom, a városi-polgári műveltség megteremtése. Ezek a célok és a mód, ahogyan ezeket a célokat elérni töreksznek, természetesen magukon viselik a 67 utáni magyar viszonyok meghatározó bélyegét. Ez szabja, határozza meg a kiegyezés utáni korszak két égető kérdéséhez — a parasztkérdéshez és a magyar függetlenség kérdéséhez — való viszonyukat is.

A parasztság kérdésével közvetlenül sohasem foglalkoznak, nem tudják még, ami Adyék számára már világos, hogy a magyar polgári forradalom vagy átalakulás megvalósítása a parasztság problémáinak legalább részlegesen megoldása a parasztság szövetsége nélkül lehetetlen. Elvetik a népek nemesi-patriarchális, s népszínműves szemléletét — s egyáltalán minden külön »népszemléletet« — s a parasztság ábrázolóira is kötelezően tartják a realizmus egyetemes elvét. »A népszínmű nem külön műfaj,— hangoztatja Szánthó Kálmán Tóth Edéről írott tanulmányában. — Éppen úgy beleillik a tragédia fenséges koncepciója, mint a helyzetvígjáték legalsó komikuma . . . a nép emberei szintén emberek . . . gerincszlopuk egyetlen csigolyával sem rövidebb, agyuk semmivel sem silányabb . . . mint, kik frakkban járnak.«³²

Ezt az állásfoglalást azonban nem lehet csupán a felvilágosodás örökségének tulajdonítani. A kiegyezés utáni polgárság megalkuvása és minden forradalmian társadalmi akciótól irtózó magatartása nyilatkozik meg itt is. Ez a kompromisszumra való hajlam világosan megmutatkozik a kiegyezéshez való állásfoglalásukban is. A kiegyezést, bár nem értenek vele egyet, modus vivendinek, kivezető útnak, tehát helyesnek is tartják, megalkotóit dicsérik, s mint adott tényt tudomásul veszik. »Álláspontjához nem kötötte az igazságot, megvilágíthatatlan fanatizmussal,— dicséri Berényi Pál Eötvöst,— számolt a helyzettel és körülményekkel, megalkudott a történelemmel, s a legpraktikusabb napi politikustól csak az különböztette meg, hogy szerette a nagy perspektívákat, ismerte a történelmet és sohasem az egyest látta, hanem az egészet, s az egész emberiséget.«³³ Palágyi Menyhért meg Gyulaiék és a kiegyezés viszonyáról szólva így ír: »Ami a politikában helyes volt (t. i. a kiegyezés — N. G.) azt a kislelkűség, a költészetbe, esztétikába vitte át«³⁴ Reviczky pedig Endrődiről írva kritikát, érthetőnek tartja, hogy »a kiegyezés a jeremiási siralmakat és kasszandrai jóslatokat elhallgattatta« s hogy éppen ezért »Endrődi békét hagy a hazafiságnak«.

Számukra a cél a polgári berendezkedés megteremtése az adott helyzetben, s amint nem látják a polgárság és parasztság kérdésének viszonyát, ugyanúgy nem látják a polgári demokrácia elválaszthatatlan összefüggését sem a nemzeti függetlenség kérdésével. Kemény-tiszteletük egy másik, s talán legjelentősebb összetevőjét e kompromisszumos jellegben kell keresni.

E felfogás jegyében foglalnak állást a kozmopolitizmus nagy vihart felvert kérdésében is. A kozmopolitizmus vádját valamennyien igazságtalannak tartják, elvetik, nyomatékosan jogot tartanak a nemzeti jellegre, elengedhetetlen feltételnek tartják azt. » . . . nem szabad azt következtetnünk, — védi fegyvertársait Bodnár, — mintha korunk poétái nem szeretnék hazájukat, vagy mint Arany vádolja őket — kozmopolita szellemnek hódolnának.«³⁵ Palágyi Menyhért pedig éppen azért dicséri Tolnait, mert a nemzeti költészet tradícióit nemcsak folytatja, hanem új utakra is tereli, felvette a múltnak hagyatékából azt, amit a nemzeti szellem veszélyeztetése nélkül nem szabad elhagyni, s egyúttal eldobta azt, ami a haladást akadályozhatta volna. Ugyanakkor felismerik azt is, hogy a kozmopolitizmus vádját az ellenfél diszkreditáló taktikai fegyverként használja, játssza ki ellenük. »Gyulai mióta Arany a kozmopolita költészet szót kiejtette folyton ezen vesszőparipázik. Kozmopolita költészetben pedig az oly költészetet érti, mely a kicsinyes alexandrin faragáson túlemlkedve, formában és tartalomban európai színvonalra törekszik« — állapítja meg a valószínűleg Palágyi Lajost rejtő Pallos álnevű kritikus.³⁶ Még világosabban fogalmazza meg Palágyi Menyhért ezt a felismerést: » . . . átvették Aranytól a kozmopolita jelszót, mely a haza árulónak esztétikai analogonja, hogy egészen biztosan ölhessenek.«³⁷

Állásfoglalásuk hasonló a kozmopolitizmust illetően Kossuth véleményéhez, amelyet ez Szanához e kérdésről írt, a Koszoróban közölt levelében fejtett ki: »Őn pedig panaszt emel a magyar szépirodalom újabb kori iránytalansága s (ami ezzel szükségszerűen együtt jár) hanyatlása felett, s e panasz sem nem túlzott, sem nem igazságtalan . . . de miként ne legyen a szépirodalom iránytalan, mikor a társadalmi élet erkölcsi is iránytalanok . . . Önöknek nemcsak egyes írók könnyelműségével, vagy silányságával, s azon kiadóknak non olet elvű úzérékésével, kiknek az üzlet mérlegében az erkölcsi rugók nem számítanak, hanem egy tár-

³² 1885. 239.

³³ 1885. 349.

³⁴ 1885. 115.

³⁵ 1885. 450.

³⁶ 1885. 306.

³⁷ 1885. 576.

sadalmi betegséggel is van dolguk... «Harcolni kell a kozmopolita szemlélet ellen, »de a magyar műveltségnek magyar zónáncú európai műveltségnek kell lenni, amely saját nemzet-egyéni típusal bír, de európai épügy, mint az angol, francia, olasz, német műveltségnek meg van a maga nemzeti típusa, de mindegyik európai.«³⁸ A kozmopolitizmust egyedül a gyakran végletekben mozgó, s a csoporthoz nem mindig szorosán kapcsolódó Bodnár vállalja. »A kozmopolitizmus feljebb áll a nacionalizmusnál, jobban összekötődő Bodnár vállalja. »A kozmopolitizmus feljebb áll a nacionalizmusnál, jobban összekötődő Bodnár vállalja, mely új és forradalomra vezet.«³⁹ De ha mélyére nézünk e véleményeknek, itt is internacionalizmus és nacionalizmus szembeállításáról van igazában szó.

Az ellenzéki pártok szópuffogató, »nemzetföltő« sovinszta hordóhasú kortes-hazafiságától megundorodták, látták, hogy politikai tőke kovácsolásáról van szó, demagógiáról, mely eltereli a szerintük központi kérdéstről: a polgárosodásról a figyelmet, s mivel, mint említettem, nem látták a függetlenségi kérdés és polgárosodás igazi összefüggéseit, s a 67-et mint adott alapot elfogadták; nem találhatták meg a hazafiság új koruknak szóló jelentését, koruk meghatározta új tartalmát, annak formáit. Így érthető csak Reviczky Endrődivel kapcsolatos, már említett nyilatkozata, s az, hogy Bodnár szerint a hazafias költészet korában Tóth Kálmán kvalitását megütő költők területe.

A kialakuló magyar munkásság kérdéseivel sem foglalkoznak külön, azonban egy-egy fémondattól majdnem szövetségesi rokonszenv tűnik elő, s a forradalom számukra, ha nem is szükségyszerűség, sőt elkerülendő, de azért állandóan meglévő és elfogadott történeti lehetőség. Rudnyánszky verseiről írva Ambrus nem azt helyteleníti, hogy hangot ad a — szerinte — forradalmi szándékoknak, hanem, hogy nem hitelesen ad hangot e szándékoknak.

Kivétel e téren Rádl Ödön tanulmánya irodalmi állapotainkról, mely érezhetően a párizsi kommün emlékében fogant. Bár a cikk felfogása a lapra és erre az írócsoportra nem jellemző — pia fraus lenne ezt állítani — jellemző a cikk megjelentetése, bizonyíték az említett rokonszenv mellett. Íme néhány lényeges adó részlet a cikkből.⁴⁰

Filozófiai megalapozottságú költészet felelhet csak meg szerinte a kor kérdéseire. Csak az elégítheti ki az olvasók vágyát. »Az igazságnak csak akkor van meggyőző ereje, ha nincs véletlenül felfedezve, hanem ha deductive le is van vezetve... erre pedig a naturalis tehetség nem elegendő, ehhez bölcséleti oktatás rendszer, spekulatív szellem, megkülönböztető tehetség és mély szemlélet kell... Nem azt vitatom én, hogy a mai költészetnek szakítania kell minden tradícióval, nem azt, hogy az egyén a mai poézisben nem egysítál többé, hogy szív és kedélynyilvánulásait el kell hallgattatnia, s e helyett természettudományi, állattani, politikai, vagy szociális kérdésekről énekelni... csak vegye számba a reális alapot a költő, melyre a század helyezkedett, ne higgye senki, hogy a kor fogékonytalan az ilyen költészethez, mindenütt mindenkorban vannak sebzett emberi szívek... Oh nagy fájdalom sajog a szocializmus lázító elkáprázató teóriáért küzdő munkás kék zubbonya alatt, míg a munka sziszifuszi harcát végigküzdi a tőke égbekiáltó zsarnoksága ellen. — Oh nagy, nagy félelem sajtolja össze a trónok hatalmasait, kiknek koronái fölé sötét árnyéket kezd vetni a phrigiai sapka... és ez a kor volna fogékonytalan a költészetre, annak vigaszára... Az emberi az emberben ugyanaz marad örökké, csak a hangnak kell változnia, melyre azzal hatni akarunk, ma nem a pásztor-síp korát, hanem a harci riadóéét éljük. Lépjen hát erre a térre a költő, hajoljon le ezekhez a fájdalmakhoz, adjon hangot ezekhez a küzdelmekhez, ezeknek az örömöknek, ennek a bánatnak, bátorítsa ezt a csüggedést, lelkesítse ezt a haladást... álljon a harcolók sorába, mutasson irányt, mely nagy ideálok felé tör.«

Ennek a csoportnak a műveltsége alapvetően polgári. Elég Reviczky vagy Palágyi Menyhért egy-egy kritikáját elolvasnunk, hogy képet alkothassunk arról a valóban nagy irodalmi, esztétikai, filozófiai műveltségről, mellyel a csoport rendelkezik. Ideáljai és igényeik magasak, s ha az előző korszakról elmondhatjuk: Byron und kein Ende, nálunk Goethe — »a polgári korszak reprezentánsa« — a leggyakoribb érv és név. Tanulságos az előző korszak egy-egy kritikáját e csoport valamelyik tagjának tanulmányával összevetni. »Versei legnagyobb részben fennkölt gondolkodású, eleven költő kedélyű, bár nem kiváló eszmei gazdagságú, de mívelt igényű gyöngéden érző, melegen író és sziklahitű íróra vallanak — írja az első periódusban Karlovszky Endre Halász Dezső költeményeiről, majd így folytatja: »tántorítatlanul támaszkodik a hit szilárd oszlopára... a modern szépségszisztem árnyékától sem érintett lelke«. Brődy naturalizmusa ellen Tóth Sándor pedig ilyen érveket sorakoztat fel: »Bölcsődalaimtól kezdve olyan világot festettek elém, mely lelkem szabad kését javallta, az uratlan bércet, a vitázó felelgek a szélmoraj egyfelől és a csevegő patak, bűgő gerlice, lombos erdőle öle másfelől az én költészetem... Az élet csakugyan tele van bajokkal, de a nyomor élet iskola erősíti a nagyot, megtöri a kicsit.«

³⁸ 1882. 345.

³⁹ 1886. 450.

⁴⁰ 1882. 294.

Ilyen és hasonló bírálatokkal esztétikai elvekre támaszkodó elemző módszer világnézeti alapú értékelés áll szemben a második csoport kritikáiban. Világszemléletük, műveltségük eklektikus. Igen jelentős hatást gyakorolt úgyszólván mindegyikükre Schopenhauer filozófiája, bár a hatás mértéke különböző fokú a csoport egyes tagjainál. Ez a hatás azonban semmi esetre nem zárja ki egyéb irányzatok alapos ismeretét és ez irányzatok elemeinek műveltségükbe, szemléletükbe való olvasztását. Palágyi Menyhért pl. cikksorozatát ír a német klaszszikus filozófia nagyjairól, s erős Hegel-hatást mutat, míg Bodnár írásai a franciák és angolok alapos ismeretéről tanúskodnak. Schopenhauer esztétikai vonatkozásban gyakorolta rájuk a legnagyobb hatást, nem beszélhetünk azonban tanainak dogmatikus átvételéről és érvényesítéséről — a leghatározottabban tiltakoznak, hogy ennek a csoportnak tagjai azért látják olyan sötétnek, ostorozandónak a magyar világot, mert a schopenhaueri világnézet szemüvegén nézik azt. Azokat, akik elégedetlenek »minálunk önmagukkal, s a világgal meghasonlott kedélyeknek, világfájdalmas ábrándozóknak szokás nevezni. Az önmagukkal meghasonlott emberek pedig számításon kívül esnek.« — írja egy Tolnai-kritikájában a valószínűleg Palágyi Menyhérttel azonos Spectátor jelzésű kritikus.⁴¹

Egyik legfőbb ellentmondása a csoportnak éppen a bénító filozófia iránt mutatott rokonszenvében van, s ennek a rokonszenvnek tápláló gyökere nyilvánvalóan a 67 utáni magyar polgárság tétova magatartásában keresendő.

(Műveltségük alapos megvizsgálása szükségesnek látszik, — például Turgenyevhez, az oroszokhoz, a lírikusoknak Sladkovičhoz, a szlovák irodalomhoz, vagy Hebbelhöz való viszonyuk — hiszen érveiket legtöbbször irodalmi, filozófiai művekből veszik; ez azonban tanácsosabbnak látszik olyan folyóirat kapcsán, amelyet egészében ez a csoport tart kezében.)

A második korszak bírálatainak nyelve, szemben az előző periódus dagályos, fennkölt, nagyon is irodalmi nyelvéhez viszonyítva, a városi köznyelv testvére. Az előző korszak nehézkes, iskolás, mondvascsinált élceit, csattanóit, szellemes, a mindennapi városi életből motíválódó fordulatok váltják fel. Felismerik, hogy nyelvi megújulást, gazdagodást is kell, hogy jelentsen az új polgári kultúra. Ezért hadakozik Bodnár olyan elszántan Szarvas Gábor írása ellen, s ezért fordul Ambrus az ortológiaiával gyilkos gúnnyal szembe: »Nincsen bennünk semmi különös, nem vagyunk többé európai specialitások, nincsen külön magyar globus, magyar pszichológia, magyar logika... óvakodjunk a polgárosodás fekélyétől — ez az ortológia szelleme«⁴² Ezért dicséri Reviczky Endrődi nyelvi újításait, s vállalja maga is az újítás ódiáját, ezek az írók általában egy-egy napilapnak is munkatársai s így valóban élő a kapcsolat bennük a napi élet köznyelve és az irodalmi nyelv között. Bevett szokás volt irodalomtörténetünkben »zsidó zsurnalizmus« harci kiáltással a százdvög újságírására a nyelvrontás anatómáját sütni, de azt, hogy ennek a hírlapírásnak köznyelvünk, városi életünk nyelve, a modern magyar nyelv mit köszönhet, alig is vizsgálta meg valaki.

Már említettem, hogy ennek a dolgozatnak nem lehet az a célja és feladata, hogy az érintett írók egész írói tevékenységéről képet adjon és bírálatot mondjon. Arra azonban mégis utalni kell, hogy pályájuk későbbi szakaszán közülük jónéhányan erős ívben jobbra kanyarodtak; a Palágyiak csak úgy, mint Rudnyánszky, Koroda, Bodnár, vagy Gáspár. Érdekes, megoldásra váró kérdése irodalomtörténetünknek az a különös jelenség, hogy e nemzedék tagjainak egy része lekanyarodva az általa tört útról, nemcsak hogy nem érti meg Adyt, hanem egyenesen szembefordul vele. (Pl. Rádl híres támadása Ady ellen) A lap második periódusában uralomra jutó csoport célja társadalmi téren a polgári berendezkedés és a polgári demokrácia, irodalmi síkon a polgári irodalom és műveltség megteremtése; a nép-nemzeti irányt befejezettek tekintik, szükségesnek látják és vállalják új irodalmi irány létrehozását. Céljaik szempontjából összefoglaló tanulmányokban értékeli irodalmunk hagyományait, nem egyszer saját képükre és hasonlatosságukra alakítva azokat. Egyes területeken radikális harcot indítanak, másutt azonban, a magyar polgárság fejlődésébe ágyazottságuk folytán, nem látnak tisztán vagy kompromisszumra hajlanak. Vajdához és Tolnaihoz való viszonyukat az határozza meg, hogy míg Vajda és Tolnai-alapélménye, harcraer kentő öntudatforrása 48, az övék a 67 után kialakuló nagyvárosi, helyenként radikális polgárság magakeresése, harca, s így irodalmi és világnézeti küzdelmeikkel, kísérleteikkel ók is Ady és a magyar polgári forradalom jelentős előfutárai és előkészítői sorába tartoznak.⁴³

⁴¹1886. 9.

⁴²1885. 190.

⁴³Ez a dolgozat két évvel ezelőtt készült. Az azóta feldolgozott folyóiratok, lapok (Röpke ívek, Irodalom, Magyar Szemle, Új Nemzedék, Aradi Hírlap stb.) anyaga természetesen egy sor újabb szempontot adott, s ezek, érthető módon, több részben módosítják az itt bemutatott anyag megítélését. Részletfeldolgozásokra azonban szükség van, mert az anyag csak így hozzáférhető, s a részletek módosítása az összefoglaló feldolgozásban elkerülhetetlen.